

Φ И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
VI 2015 12
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

Саша Кнежевић
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

УДК 821.163.41.09 ЂопићБ.
DOI 10.7251/fil1512032k

ВИШЊИЋЕВСКИ ДОЖИВЉАЈ РЕВОЛУЦИЈЕ У ПРОЛОМУ БРАНКА ЂОПИЋА

Апстракт: У овом раду ћемо настојати да покажемо како у роману Пролом Бранко Ђопић устијанак у Подгорици представља као револуцију, у истиом духу у којем је њу традицију у српској књижевности засновао Филип Вишњић. Вишњић је епиком устијанка прокламовао револуцију као њојшњи ирреални у свему који израсио из њојединца и ирелази у масе и њај модел користи и Бранко Ђопић. Буна, као израз људске њојребе да човјек, али њиме и народ, иромијени своју свијес, ѡлна је заједничка ирѡа у њојшњици ова два великана српске књижевности.

Кључне ријечи: Филип Вишњић, Бранко Ђопић, буна, устијанак, револуција, Пролом, народ, епика.

Роман *Пролом* Бранка Ђопића објављен је 1952. године, дакле, непосредно након најтежих дана пишчеве каријере, као својеврсни одговор на *и́ролом* над којим је тих дана висио. Цијењен као приповједач, поштован као партизански пјесник, али прије свега вољен као дјечији писац, аутор чија су дјела од завршетка рата до тог тренутка штампана у милионском тиражу, овим се дјелом окушао као романописац. „*Пролом* је настао у етапи наше послератне књижевности кад се поставило питање стварања епопеје о револуцији у духу толстојевско-шолоховљевског концепта романа“ (Вучковић 1987: 69). Радован Вучковић сматра да је Ђопићев роман „најбоље задовољавао претпостављене узоре“, али нас у његовом исказу првенствено занима синтагма *ејојеја револуције*.

Ова се синтагма у историји српске књижевности првенствено везује за Филипа Вишњића. Пјесник буне, коју је под примарним утицајем Вука Караџића њемачки историчар Леополд Ранке назвао *Српском револуцијом*, поставио је својеврсни поетски, али и идеолошки образац пјевању о револуцији код Срба. Антологијски иницијални катрен пјесме *Почетак буне иројив дахија*:

Боже мили! Чуда великога!
Кад се ђаше по земљи Србији,
По Србији земљи да преврне
И да друга постане судија, (100)¹

својеврсна је мјера за сваколика литерарна остварења чија је основна тематика везана за револуцију, схваћену првенствено као антипод еволуцији. Еволутивне мијене, наиме, подразумевају сталне смјене, првенствено у природи, али без наглих инцидената и великих поремећаја у животу заједнице и појединца. У том смислу ћемо покушати Ђопићев *Пролом* као *ејојеју револуције* самјерити вишњићевским доживљајем револуције испјеваним у његовој устанничкој епопеји.

Вишњић је до устанка био гуслар-потучак који је, пјевајући о данима старе славе, просио за живот. Не зна се да ли је Вишњић био међу устаницима који су прешли из Србије у Семберију, али се са сигурношћу зна да је био међу невољницима који су се 1809. покренули у супротном смјеру. Заједничко са Ђопићем му је да су непосредни свјedoци, али и учесници револуције, јер је њихово пјевање дива-

¹ Сви цитати из пјесама Филипа Вишњића преузети су према Вук Караџић, *Српске народне ијесме*, књ. 4, Београд: Просвета, 1976.

ло њен интегрални дио. Од Вишњића је Први српски устанак створио пјевача-спјевача који је, према Килибарди (1968: 58), „давно сљепачки пропјевао, али је изгледа у Срему први пут своју пјесму запјевао“. За нас и није битно да ли је Вишњић *вуковске* варијанте својих пјесама испјевао тек у Срему или их је готове добио из устаничке Србије, него чињеница да је то тектонско помјерање тла и свијета изродило једну посве необичну индивидуу у српској епској поезији, на основу чега Љубомир Зукловић (1991: 103) закључује: „Његов је еп о Првом српском устанку – особито с обзиром на вријеме у коме је настао и записан – посве нова и особена појава у српској књижевности.“

Вишњић је Караџићу своје варијанте пјевао с почетка 1815, свега двије године након пропасти Устанка. Он своју епопеју пјева након пропасти буне јунацима тог пораза, претварајући га у митску побједу равну косовској трагедији. Ђопић нема потребе за било којом врстом митологизације догађаја и јунака о којима приповиједа. Он је пјесник побједничке револуције, чак, или поготово, у тренутку када је та револуција увелико разјапила своје чељусти не би ли и њега прогутала. Стога и не чуди да се тих година могло наћи да се овај роман тумачио и оваквим промишљањима: „Враћала се трагична и крвава епопеја хајдуковања и збегова, бекства од друмова у шумске непроходности [...] јавили су се нови облици зла: манијачка расистичка теорија фашизма као најгорча негација хуманости и пад у мрачне поноре човека-звери. Али су насупротив њима заблистале и нове друштвене снаге вођене напредном идеологијом комунизма.“ (Новаковић 1959: 257). Наравно да људе на дуну није покренула никаква идеологија, него есенцијална борба за физички опстанак, али Ђопић и *Пролом* су дуго и првенствено читани у предложеном кључу. Заправо је много битније то што у овом роману код Ђопића проналазимо племенити образац чије су главне одлике „поштовање непријатеља, и саосећање с њим“, којима Љубомир Симовић (1982: 19) повезује Вишњића са савременим српским пјесницима. Самим тим ни побједници нису искључиво славодобитници, а ни поражени нису апсо-

лутно унижени. Ђопић понекад своје јунаке тонира црно-бијело, али и то је више одблесак нуспродуката револуције, него битна детерминанта његове поезике.

Зато се свакако као веома битна одлика овог романа може узети натуралистичност, проистекла из пишчеве намјере да говори кроз уста народа или, према Вучковићу: „У изразитој сировости, спонтаности и збиљности казаног садржан је квалитет и слабост *Пролома*: богатство детаља и ликова и опште панораме догађаја, али и епска преопширност“ (1987: 70). Ђопић је, свакако, раније опјевану револуцију овим романом хтио ставити у једну већу и сложенију књижевну форму. И он је, као прослављени лирски пјесник револуције, знао да је епска пјесма, а не лирска, била једина древна историја народна. Ђопић је романом понудио епску историју устанка, као да је имао на уму ријечи Радована Самарџића, по коме је Филип Вишњић „у понеком остао најбољи историчар Карађорђевог буне“ (1989: 110). Без жеље да буде историчар или историограф, Филип Вишњић је постао незаобилазна станица у пропутовању кроз Први српски устанак, а нешто слично је и са Ђопићем и устанком у Подгорини. Говорећи о Вишњићевим пјесмама, Герхард Геземан као да на уму има и *Пролом*: „Те епске песме нису стварне, али су истините у једном вишем смислу. Не само истините у песничком, него истините и у историјском смислу, наиме као тумачење и изражај осећања сопствене националне судбине.“ (1935: 56).

У разумијевању судбине народа, али и сваког његовог појединца, Бранко Ђопић је свакако био велики мајстор. У *Пролому* је та спрега између појединачних судбина и судбине колективитета доведена до тачке усијања. Она се генерише да би тек на њеном самом крају, социјализацијом, која у овом случају подразумева и потпуно очовјечење Тодора Бокана, била доведена до своје крајње границе. *Пролом* на тај начин постаје роман масе у истој мјери у којој су Вишњићеве пјесме епопеја о сиротињи раји, оној која је једина на земљи рада револуцији јер просто „глоба давати не може,/ Ни трпити Турскога зулума“. Исто-

вјетан је повод Ђопићевих устаника да се дижу на буну која сама по себи у њима изазива искључиво немир и неспокој и од које се ничему добром не надају, али се више нема куда, о чему нам најпрецизније свједочи сам писац: „Код нас се дигао општенародни устанак, јер нам је запријетио, што би се рекло, геноцид, потпуно истријебљење“ (Ченгић 1987: 206).

Код Ђопића није „крвца из земље проврела“, његови устаници немају подршку „божјих угодника“, напротив, природа ничим не указује на турбуленцију која се спрема:

„– Ај-хај, биће лијеп дан. Ора за копање кукуруза.“ (7)²

Наравно да је та хармонична слика свијета управо и дата да би у њој и на њој настао пролом. Пролом који означава и наглу промјену, у смислу пролома облака праћеног грмљавином, али и рупу насталу пуцањем, односно проламањем. Роман нам показује да је писац оба ова значења и те како имао на уму у свом дјелу.

Нагла, изненадна промјена коју устанак са собом доноси у супротности је са основним животним начелом подгрмечких сељака за које је „Покорност према држави била чврсто увријезана у читаве генерације“ (11), исто вјетно као што су генерације пјевача и слушаца епских пјесама „цара из Стамбола“ прихватале као невољног господара, чак и кад би га Марко дотјерао до дуvara. Ђопићеви јунаци се кроз цијели роман ломе, прије свега због тог наслијеђеног страха од државе, оног страха који у будућим устаницима пресијеца Александра Ненадића у завјетним ријечима:

„Бог убио сваког ришћанина
Који држи вјеру у Турчину!
Ах Јакове, мој рођени брате!
Ти не држи вјере у Турцима,
Ђе с' удесиш, удри се с Турцима.“ (110)

Епска пјесма настаје и живи у друкчијем културолошком коду од савременог романа,

² Сви цитати из романа су преузети према Бранко Ђопић, *Пролом*, Београд – Сарајево: Просвета – Свјетлост – Веселин Маслеша, 1975.

ма колико његов аутор био *џучки џисац*,³ а њени јунаци не живе и не дјелају по епским кодексима, ма колико се они каткад на њих позивали и њима били вођени. Стога су Ђопићеви јунаци у јек устанка, па чак и након првих побједа, колебљиви и несигурни, као што су несигурни и Вишњићеви устаници које чак ни чудесне небеске прилике нису натјерале да се *дижу на оружје*. Био је потребан удес, велико страдање, сјеча кнезова, односно страшна ноћ над понором, да би српски народ напустио то стање привидне хармоније и покренуо се неповратно, у револуцију.

Наравно, Ђопић термин револуција користи у идеолошком значењу које сељацима дјелује страно и према којем су неповјерљиви. Чак и са појмом устанак они нису баш начисто, ђедо Дињар га опрезно шиштећи помиње свом унуку, али зато им је све јасно кад се помене буна.

„Буна! Та стара ријеч чудно подиже и узбуђује душу и човек већ види пожаре у тами, кремењаче и кубуре оковане жутим лимом и кошмар од узбуђене раје.
– Буна!“ (206)

Неће се Ђопић позвати директно на Вишњића, али свакако се на овом мјесту јасно показује да је и за њега српска народна пјесма примарна „епска вертикала наше историје“ (Матицки 1999: 27) и чврст ослонац не само за њега него и за његове јунаке. Вишњић је у *Почетку буне њроћив дахија*, која је не само за Светозара Кољевића (1998: 277) „једна од највећих пјесама у цјелокупној српској усменој традицији“, дао необичан и потпуно оригиналан широки кадар почетка Првог српског устанка. Та ширина присутна је и код Ђопића, који се скоро па позива на свог претходника у Тодоровом исказу: „Кнеза су неки дан одвели у саму зору“ (8). Само помињање убијеног кнеза јасна је реминисценција на Вишњићеву

³ Радојица Таутовић се у тексту „Народни песник Бранко Ђопић“ вјешто поиграва општеприхваћеном одредницом *народни џисац* која је пратила Бранка Ђопића, па га на једном мјесту именује одредницом *џучки џисац* која у хрватској књижевној историји има значење сеоског писца првенствено баналне литературе.

пјесму, али и на фрагмент о томе како је, за разлику од размажених кнезова, Карађорђа спасила управо хајдучка навика да рано устаје:

„Тко ће љута змаја преварити?
Тко ће њега спаваћива наћи?“ (111)

И Ђопићев је кнез Пепо, мада је функцију добио након убиства свог претходника, човјек који није *рад кавзи*, слаб и колебљив чак и када својом наивношћу пошаље сељане у смрт.

Колебљиве су и несигурне и усташе. Њихове се главешине састају и договарају налично дахијама, и међу њима постоје партије и различита мишљења. Они подстрек за акцију не траже кроз хидромантију и књиге инцијеле, позивајући се, епски, на освету за оно што им је отела краљевина, у чему су предњачили пропали бегови Шарчевићи:

„– Вала, платиће неко и за оно наше.
– Доста су се Власи ширили по нашој земљи.“ (32)

Међу чаршијским муслиманима се Смаил-хоџа понаша по моделу Старца Фоче, али он није епски јунак који ће створити иницијалну драмску ситуацију сукобом са својим ратоборним сином, као што је то случај код Вишњића. Напротив, његов ће син прећи на страну побуњеника и постати Тривунова жртва. Ђопић је, иначе, маестрално упошљавао фолклор, односно усмену књижевност, која јесте примарни умјетнички израз у књижевности, не подражавајући га, него културолошки реафирмишући на један нови, себи својствен начин.

Ђопићу је једно од најслабијих мјеста у *Пролому* својеврсна исцјепканост његових дијелова, односно својеврсна фрагментарност романа као цјелине. Овим се он само још више и сасвим природно приближава Вишњићу, за кога вриједи сљедеће: „Своју најбољу и најзначајнију пјесму Филип Вишњић је очигледно компоновао из више краћих цјелина, мајсторски спајајући пјесничку имагинацију и хроничарску наративу“ (Кнежевић 2012: 29). Та фрагментарност једна је од битних одлика Ђопићевог приповједачког поступка у *Пролому*. Ако бисмо се позвали на композициону схему

Почетња буне њројив дахија коју је начинио Бошко Сувајџић (2005: 137), могли бисмо уочити да би се она у нешто измијењеном облику, уз све специфичности жанра, дала примјенити и на *Пролом*. Мада је Радован Вучковић имао на уму искључиво Ђопићев роман, из његовог исказа „епеја и фреска урађене из непосредне близине, временске и просторне, морају да исказују величанствени патос борбе за материјално и духовно самоодржање једног народа, према коме историја никада није била сентиментална“ (1987: 70) извлачимо ту централну заједничку нит ова два дјела.

Буна, устанак, револуција, та „драмски узнемирана стварност“ (Вучковић 1987: 70) не може ни бити дата у некој савршено уређеној структури. Несразмјер између генијалног почетка пјесме и њеног хроничарског остатка, оптерећеног епским понављањима, сматра се главном слабашћу Вишњићеве пјесме. Каткад претјерано детаљисање, које још више долази до изражаја у другим његовим пјесмама, маном се сматра и код Ђопића, а заправо је посриједи њихова потреба да наизглед небитним фрагментом додатно осјенче револуцију. „Ма колико увјерљиви и упечатљиви били његови описи догађаја, јасно је да пјесник увијек наступа из позиције пјевача, дакле онога ко опјевава догађај, а не некога ко репортерски извјештава о догађајима“ (Кнежевић 2012: 29), дакле умјетник, ако је истински, збиљу у стварност умјетничког дјела управо и претвара напуштајући и мијењајућу истину. Вишњић је најбољи кад се „поизмакне на одстојање“ (Зуковић 1990: 111), као што је то и Ђопић, али то је скоро немогуће очекивати у оваквој врсти књижевног дјела у којем је аутор константно присутан у тексту у мјери у којој је садејственик у догађају који опјевава.

Док се за Вишњића, услијед природе његовог хендикепа, увијек са извјесним отклонком говори о његовом непосредном свједочењу догађаја, то је код Ђопића неспорно. Он то уосталом више пута потврђује, говорећи о начину на који је сакупио материјал за своје пјесме „[...] нису ме ни хтјели дати у битке... Али сам био радознао, па чим је битка, рецимо у Бањалуци, ја се прикључим некој јединици,

крадом, само да видим све то. [...] Покојни Младен Стојановић ме у томе подржао. Казао ми је: *Ти си књижевник и треба да њосиш хроничар и писац ове борбе.*“ (Поповић 2009: 28). Ми, наравно, веома лако у овим ријечима препознајемо чувене забиљешке Лукијана Мушицког, које му је о методама прикупљања материјала за своје пјесме саопштио Филип Вишњић. Међутим, ово их не чини пјесницима револуције, него ратним репортерима.⁴ Њихова веза с револуцијом долази из њиховог личног доживљаја онога о чему пјевају, они су створили епопеју револуцији, јер су истински вјеровали да се она догодила и да су у њој непосредно учествовали.

Вишњићу је за то био неопходан револуционарни заокрет у пјевању епских пјесама, гдје јунак пјесме није појединац, велики епски јунак, него безимена раја, а Ђопић чини искорак унапријед, именујући велики број тих малих јунака, јасно тиме дајући до знања да је њихова снага, упркос значају индивидуалног херојства, искључиво у њиховом заједништву. Како је то констатовао Ранко Поповић, послије Вишњића „[к]олективитет више неће бити тек декоративна фреска, већ најважнији носилац акције, моћни покретач историјског збивања“ (2007: 269). Као тај колективитет ће се код Ђопића до краја романа јасно издиференцирати партизани којима ће се на крају придружити и дивљачни Тодор Бокан, тај Божји дар ће бити посљедњи који ће изабрати страну и тиме потврдити да је тотална револуција општељудска ствар и заједничка насушна потреба.

Као што је за *Почетак буне њројив дахија* констатовано да је у питању пјесма која је „духовно језгро у којем се стичу сви песнички фрагменти о Првом српском устанку“ (Сувајцић 2005: 139), очито је да се исто може рећи и за *Пролом* у контексту првих дана устанка у Подгорини. Револуција која се као појам претпоставља рату код оба аутора прије свега је приказана као борба народних маса за голи

опстанак, борба која превазилази своје првотне снаге и добија космичке димензије преврата. Бранко Ђопић је, говорећи о настанку свог првог романа, истакао као примарну властиту недоумицу: „Хоћу ли ово умјети описати, ако останем жив“ (Ченгић 1987: 206), свјестан да у овом роману не приповиједа само о људима и догађајима, него о суштственој историјској и друштвеној смјени поретка ствари у свијету. Вишњић таквих недоумица није имао јер су његови јунаци и њихови подвизи уласком у епску пјесму постали дио специфичног семантичког кода епске пјесме која је сама по себи за свог слушаоца епска истина.

Литература

1. Вучковић, Радован (1987), „Збиља, хумор и лиризам у Ђопићевим романима“, *Бранко Ђопић и књижевна кријтика*, прир. Воја Марјановић, Београд: Стручна књига, 67–86.
2. Геземан, Герхард (1982), „Композициона схема и херојско-епска стилизација“, у: Светозар Кољевић (приређивач), *Ка њоеџици народној њеснишћива*, Београд: Просвета.
3. Зудер, Љубомир и Саша Кнежевић (2013), „Филип Вишњић – први српски ратни репортер“, *Наука и савремени универзитет* 2, ур. Бојана Димитријевић, Ниш: Филозофски факултет, 305–317.
4. Зуковић, Љубомир (1991), *Српска и хрватска народна епика*, Сарајево: Институт за књижевност – Свјетлост.
5. Карацић, Вук (1976), *Српске народне њјесме*, књ. 4, Београд: Просвета.
6. Килибарда, Новак (1998), *Усмена књижевност – епска мјера историје*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.
7. Кнежевић, Саша (2012), *Вишњићев њјеснички сџоменик револуцији*, Пале: СПКД Просвјета.
8. Матицки, Миодраг (1999), *Историја као њјредање*, Београд: Рад – КПЗ Србије.
9. Новаковић, Бошко (1959), *Сусрешји*, Сарајево: Свјетлост.

⁴ О овој врсти могућег читања Вишњићеве устаничке епопеје писали смо у „Филип Вишњић – први српски ратни репортер“, *Наука и савремени универзитет* 2, Ниш: Филозофски факултет, 305–317.

10. Поповић, Ранко (2007), *Завјетно њамћење ијесме*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
11. Поповић, Радован (2009), *Пути до мосића*, Београд: Службени гласник.
12. Самарџић, Радован (1989), *Идеје за српску историју*, Београд: Југославијапублик.
13. Симовић, Љубомир (1983), *Дуило дно*, Београд: Просвета.
14. Сувајџић, Бошко (2005), *Јунаци и маске*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
15. Таутовић, Радојица (1987), „Народни песник Бранко Ћопић“, *Бранко Ћопић и књижевна критика*, ур. Воја Марјановић, Београд: Стручна књига, 87–101.
16. Ћопић, Бранко (1975), *Пролом*, Београд – Сарајево: Просвета – Свјетлост – Веселин Маслеша.
17. Ченгић, Енес (1987), *Ћопићев хумор и збиља 2 – на бодљикавим ловорикама*, Загреб: Глобус.

VIŠNJIĆ-ARTIGES REVOLUTIONSERLEBNIS IN „PROLOM“ VON BRANKO ĆOPIĆ

Zusammenfassung

Der Aufstand in Podgorina im Roman „Prolom“ von Branko Ćopić stellt die Revolution in demselben Geist vor, in dem diese Tradition von Filip Višnjić in der serbischen Literatur gegründet wurde. Višnjić proklamierte die Revolution durch Aufstandsepik als vollständige Umwälzung im Weltall, die aus dem Individuum herauswächst und an die Massen übergeht, und dieses Modell wird auch von Branko Ćopić benutzt. Die Revolte als Ausdruck menschlichen Bedürfnisses, das Bewusstsein des Menschen und somit auch des Volkes zu verändern, ist die Hauptgemeinsamkeit der Poetik dieser zwei Riesen der serbischen Literatur.

knezsza@yahoo.com